

ЕМОЦІЙНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто проблему формування емоційної культури вчителя як педагогічна проблема. Аналіз науково-педагогічних джерел дав змогу уточнити сутність поняття "емоційна культура", визначити зміст і структуру емоційної культури дітей молодшого шкільного віку. Виявлено, що умови життя, характер стосунків із батьками і вчителями, попередньо набутий дитиною емоційний досвід чинять вплив на процес формування емоційної культури дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: емоція, емоційна культура.

Стрижнем Концепції загальної середньої освіти є думка про провідну культуротворчу доміную в підготовці підростаючого покоління. Початкова школа, як складова такої підготовки, спрямовує свої зусилля на всебічний розвиток молодших школярів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Проте, сприйняття довколишнього світу учнем, переведення в його "внутрішній світ" загальнолюдських цінностей, привласнення здобутків культури і вироблення власних ціннісних позицій, неможливі на раціональному рівні. У цьому процесі активну роль відіграють емоції. Саме тому на сучасному етапі розвитку педагогічної науки й практики особливого значення набуває проблема виховання духовної культури особистості та її важливої частини – емоційної культури. У сучасних дослідженнях учених В. Нагаєва, В. Поплужного, Г. Потилико, Л. Сбитневої, В. Семке, В. Сухомлинського, М. Телешевської, М. Яновської та ін. акцентується на вихованні емоцій і формуванні емоційної сфери школярів різного віку. Практика засвідчує наявність суперечностей між необхідністю досягнення найвищих результатів і самореалізації людини в майбутній професійній діяльності та відсутністю відповідних передумов для цього в системі професійної підготовки. Реалізація цілісної системи професійної підготовки вчителів початкової ланки, вимагає вирішення широкого кола культурологічних, загальноестетичних питань. Тому в процесі підготовки майбутнього професіонала слід звернути увагу на впровадження сучасних наукових досягнень, що забезпечували б усебічний розвиток і професійне становлення особистості. Водночас, не зважаючи на значний науковий доробок означеної проблеми, аналіз шкільної практики вказує на відсутність належного розуміння пріоритетності розвитку емоційної сфери молодших школярів, недооцінку можливостей предметів естетичного циклу у формуванні емоційної культури учнів, що в більшій мірі обумовлюється низьким рівнем підготовки вчителя до цієї діяльності.

Формування емоційної культури відбувається від народження протягом всього життя людини. Найбільш сензитивними у цьому відношенні є періоди до шкільництва й молодшого шкільного віку, що особливо підкреслюється у працях І. Бєха, О. Киричука, О. Кононко, В. Котирло, Я. Неверович, М. Шпак. Характерними рисами учнів молодших класів є емоційна вразливість, підвищена емпатія, комунікабельність, прагнення до обміну естетичними враженнями, щирість почуттів. Питання урахування особливостей емоційного розвитку молодших школярів у процесі навчання досліджують Н. Бібік, В. Бутенко, В. Киричок, Б. Кобзар, Я. Коломинський, О. Кононко, Н. Кудикіна, Н. Лейтес, С. Мельничук, О. Савченко, Н. Сакуліна, Л. Скиданова, Л. Хомич, К. Чорна та інші. Особлива роль у формуванні емоційної культури учнів належить учителеві, саме на нього покладається важливе завдання виховання культури естетичного сприйняття молодших школярів, введення їх у світ емоційного сприйняття, творчості. Ті чи інші аспекти цієї проблеми висвітлюються у дисертаційних дослідженнях І. Анненкової, С. Батракової, Т. Васецької, І. Головської, І. Могилей, Н. Павленко, Л. Соколової, Л. Страхової, Л. Хомич, М. Шпак, В. Ямницького.

Мета статі: розглянути формування емоційної культури вчителя як педагогічної проблеми на основі науково-педагогічних літератур; уточнити сутність поняття "емоційна культура", визначити зміст і структуру емоційної культури дітей молодшого шкільного віку, виявити педагогічні умови формування емоційної культури дітей молодшого шкільного віку.

Дослідження процесу виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку безпосередньо пов'язане із науковим осмисленням сутності феномена "емоційна культура", що ґрунтується на з'ясуванні специфіки його провідних категорій "емоція" і "культура" та фундаментальних наукових положеннях Л. Виготського, О. Леонтьєва і С. Рубінштейна про особистість, як систему, що розвивається. Аналіз наукової літератури засвідчив, що єдиної розробленої і обґрунтованої класифікації емоцій на сьогодні не існує. Згідно з узагальненою класифікацією, їх характеризують за динамікою перебігу (тривалістю, інтенсивністю), модальністю (специфікою емоційного реагування), знаком (позитивні і негативні), функціональним призначенням та поділяють на "первинні" ("базові") і "вторинні" [2, с. 77]. Водночас існують авторські підходи до класифікації. Так, К. Ізард визначав "радість", "стрес" (горе, сум), "гнів", "страх", "огиду", "подив", "презирство", "провину", "інтерес", "сором" фундаментальними (базовими) емоціями [4]. Зарубіжні фахівці К. Фішер і В. Левіс до переліку первинних відносили "радість", "сум", "гнів", "страх", "огиду", "подив". Інші емоції, – "смуток", "емпатія", "заздрість", "гордість", "провина", "сором" – визначені ними як вторинні [7]. Власну класифікацію, з огляду на потреби, що спричиняють появу тієї чи тієї емоції, запропонував Б. Додонов. Ним були визначені "альтруїстичні" емоції, "комунікативні", "глоричні", "практичні", "естетичні" та ін. [3, с. 109-122].

Емоції – це специфічна форма взаємодії людини із середовищем, спрямована на пізнання і перетворення світу, а також, себе в цьому світі. На феноменологічному рівні емоції виявляється як переживання того, що має безпосередню значущість для суб'єкта. Провідні фахівці дитячої психології (І. Бєх, О. Запорожець, А. Кошелєва, Я. Неверович) вказують, що знання і уявлення про норми поведінки, доповнені емоційним ставленням до них, перетворюються на переконання і стають "внутрішніми спонуканнями" до діяльності і поведінки [1, с. 6]. Ураховуючи й узагальнюючи розглянуті підходи та наукові тези, вважаємо опорними для здійснення подальшого дослідження:

- емоція – відображення у вигляді переживання життєвого змісту явищ і ситуацій, зумовлене суб'єктивним ставленням;
- переживання є підґрунтям на основі якого виникає і виявляється емоція;
- специфіка емоцій полягає в існуванні генетично зумовлених і вікових особливостей їх виникнення, перебігу, способів прояву та їх участі у функціонуванні організму і встановленні соціальних зв'язків особистості;
- інтеріоризація емоцій людини відбувається на основі розуміння "універсальних" закономірностей, культурних та індивідуальних особливостей емоційної експресії, урахування її віку, фізичного і психічного стану;

– у кожній культурі (суспільстві) склались історично загальноприйняті правила вираження переживань, що регулюють способи, домірність, доречність, адекватність прояву емоцій у конкретній ситуації;

– емоційна саморегуляція (керування емоціями) є складним процесом, який вимагає свідомого довільного контролю власних способів дій.

У ході аналізу наукових характеристик провідних категорій "емоція" і "культура" була уточнена сутність досліджуваного феномена. Унаслідок опрацювання літературних джерел наукові положення про освітньо-виховні завдання і перебіг емоційного розвитку особистості становили підґрунтя для виділення компонентів емоційної культури особистості дитини. Таким чином, є логічним представити розгляд деяких з них. Аналіз наукових джерел засвідчив значний інтерес до феномена "емоційна культура" з боку педагогів, психологів, соціологів. Уперше на педагогічну проблему виховання емоційної культури особистості звернули увагу педагоги-класики. К. Ушинський був упевнений, що засвоєння знань й оволодіння загальнолюдськими цінностями не можливе лише на рівні усвідомлення, тому "...виховання має бачити за напрямом почуттів дитини свою головну мету" [6, с. 537]. Окремі аспекти, що прояснюють сутність феномена, певною мірою представлені в наукових працях Н. Бібік, В. Мухіної, О. Савченко з дослідження процесу формування особистості молодшого школяра; розглянуті Л. Масол і Н. Миропольською у науковому доробку з виховання естетичних почуттів учня; представлені в експериментальних дослідженнях процесу формування емоційно-почуттєвої сфери молодших школярів Т. Шевчук, культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку І. Сіданіч, культури поведінки дітей 6-7-го років життя, розвитку емоційної сфери молодшого школяра на музичних заняттях. Визнаючи емоційну культуру складовою "культури спілкування", Г. Потиліко розглядає її як розвинену в особистості здатність до "спів-відчуття, співчуття", "чуйність до душевного стану іншої людини" і відповідну на нього реакцію [5, с. 16].

Основні завдання емоційного розвитку дошкільника, сформульовані О. Кононко, орієнтують на ті позиції, що потребують уваги з боку дорослих. У їх переліку п'ять основних завдань. Перше – "сприяти оволодінню дитиною "азбукою емоцій" – включає в себе навчання розпізнавати емоції, пов'язувати їх з відповідною мімікою людини, з подіями, добирати відповідні способи виявлення своїх почуттів, передавати їх мімікою, пантомімікою, словами, виховувати вміння користуватись прийнятними для оточуючих способами реагування на різні життєві події та вправляти у вияві емоційної чутливості до стану інших людей"[1].

Зарубіжні фахівці, такі, як Т. Даниліна, В. Зедгенидзе, Н. Стюпіна, головну мету розвитку емоційної сфери дошкільника вбачають у тому, щоб "навчити дітей розуміти емоційні стани власні та оточуючих людей; дати уявлення про способи прояву власних емоцій (міміка, жести, поза, слово), а також вдосконалювати здатність керувати власними почуттями і емоціями [4]. За результатами аналізу науково-педагогічних джерел нами сформульовані та взяті за орієнтир такі положення:

– емоційна культура – багатокомпонентне особистісне утворення;

– сформованість емоційної культури особистості засвідчують її чіткі уявлення про емоційний аспект життя людини, усвідомлення важливості адекватного емоційного реагування, володіння навичками емоційної саморегуляції;

– емоційна культура змінюється протягом життя;

– на процес формування емоційної культури чинять вплив певні чинники.

Ураховуючи викладене, під емоційною культурою дітей молодшого шкільного віку розуміємо особистісне утворення, що репрезентується осмисленістю емоцій, ареалом переживань, усталеною орієнтацією особистості в процесі індивідуальної життєдіяльності на загальноприйняті способи їх вираження. У її структурі визначаємо такі компоненти: когнітивний (сукупність уявлень і знань про базові емоції, їх експресію, соціально прийнятні способи прояву емоцій, їх роль у встановленні гармонійних взаємин); ціннісний (зацікавленість емоційним аспектом життя, зокрема власною та емоційною сферою інших людей, прагнення орієнтуватись у власних проявах емоцій на моральні норми); діяльнісний (уміння використовувати соціально прийнятні та схвалювані способи прояву емоцій).

Зважаючи на зазначену структуру, критеріями сформованості емоційної культури дитини визначаємо: обсяг знань дитини про емоційний аспект життя людей; надання дитиною певної значущості емоціям; відповідність власних проявів емоцій соціально прийнятним і схвалюваним способам.

На основі встановлених критеріїв визначаємо їх показники, які відображають суттєві характеристики емоційної культури, ступінь сформованості кожного із структурних компонентів. Показниками першого критерію вважаємо такі: здатність правильно ідентифікувати і диференціювати емоції, способи їх прояву; спроможність аналізувати емоціогенну ситуацію; розуміння сутності соціально прийнятних, схвалюваних способів прояву емоцій; усвідомлення їх ролі у встановленні гармонійних взаємин з однолітками і дорослими. До складу показників другого критерію відносимо: інтерес до особистості емоційної сфери; емоційну сприйнятливість до емоційної сфери інших людей, життєвих подій та явищ; прагнення узгоджувати власні прояви емоцій із соціально прийнятними та схвалюваними способами. Показниками третього критерію визначаємо: адекватність експресії, доречність і домірність прояву емоції конкретній ситуації, вміння утримуватись від агресивних способів дій.

Представлені нами критерії і показники є взаємозалежними і взаємопов'язаними, оскільки визначають ступінь сформованості структурних компонентів єдиного феномена "емоційна культура".

Резюмуючи зазначене, вважаємо, що виховна робота з дітьми молодшого шкільного віку потребує:

– встановлення емоційного контакту дорослого (дослідника) з дитиною, звертання до неї на ім'я, застосування лагідних слів, дотиків, погляду й усмішки, вияв прихильності і доброзичливості, неупереджене ставлення, виключення насмішок та приниження її гідності;

– розуміння емоційного стану, переживань, почуттів, хвилювань вихованця;

– розуміння й прийняття емоційних особливостей дитини;

– роз'яснення та вправління у соціально прийнятних способах прояву емоцій;

– закріплення знань і їх систематизацію;

– використання у виховній роботі прийомів керування емоційними станами.

На цьому етапі дослідження нами визначені педагогічні чинники виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку.

Висновки. Проблема формування емоційної культури представлена великою кількістю наукових досліджень. Розбіжності та різноплановість у визначеннях структури та змісту емоційної культури пояснюється специфікою галузі, у площині якої здійснюється науковий пошук, орієнтованістю на конкретну вікову категорію досліджуваних. Аналіз науково-педагогічних джерел дав змогу уточнити сутність поняття "емоційна культура", визначити зміст і структуру емоційної

культури дітей молодшого шкільного віку. Встановлено, що формування емоційної культури особистості у віці від 6-ти до 10-ти років знаходиться у прямій залежності від вікових новоутворень зазначеного періоду. Виявлено, що умови життя, характер стосунків із батьками і вчителями, попередньо набутий дитиною емоційний досвід чинять вплив на процес формування емоційної культури дітей молодшого шкільного віку.

Подальшу свою роботу вбачаємо в розробці критеріїв визначення рівнів сформованості емоційної культури молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Духовна культуродомінантність як виховний ідеал, шлях досягнення / І.Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 6–25.
  2. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд., переработ. и доп.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 1456 с.
  3. Виллонас В.К. Предисловие к книге Я. Рейковского "Экспериментальная психология эмоций". – М., 1979.
  4. Кузнецов М. А. Эмоциональная память: монография / М.А. Кузнецов. – Харьков : Крок, 2005. – 568 с.
  5. Ольшанникова А.Е. Эмоции и воспитание / А.Е. Ольшанникова. – М. : Знание, 1983. – 80 с.
  6. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: [в 11 т.] / К.Д. Ушинский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – Т. 10.
  7. Якубовська О.М. Основи формування емоційної культури майбутніх учителів: навч. пос. / О.М. Якубовська, П.А. Анненкова. – Одеса : Астропринт, 2002. – 160 с.
-